МУРИХІН С. В.,
аспірант
(Міжрегіональна Академія управління персоналом)

УДК 343.3.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-18

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті здійснено компаративістське дослідження системи кримінально-правових покарань за вчинення екологічних злочинів. Автором здійснено порівняльно-правовий аналіз системи екологічних злочинів таких країн, як Республіка Казахстан, Республіка Польща, Литовська Республіка, та визначено систему покарань, що передбачена законодавством відповідних країн у випадку їх вчинення.

Автором зроблено висновок про відсутність вироблених єдиних підходів до її уніфікації та практики застосування у зарубіжних країнах Європи та Азії. Акцентовано увагу на намаганні окремих країн (Республіки Польщі, Литовської Республіки) визначити критерії співвідношення основних та додаткових покарань, встановити критерії еквівалентного застосування санкцій, пов'язаних з ізоляцією і без ізоляції, а також розширити межі судового розсуду у встановленню міри та виду заходів кримінально-правової відповідальності залежно від фактичних та юридичних обставин кримінальної справи.

Визначено, що до фізичних осіб найчастіше за вчинення екологічних злочинів застосовуються штраф, суспільні роботи, обмеження волі, позбавлення волі. Наголошено, що до особливостей застосування заходів кримінально-правового впливу необхідно віднести запровадження механізмів притягнення кримінальної відповідальності за вчинення екологічних юридичних осіб.

Визначено, що серед санкцій кримінально-правової відповідальності, що застосується до юридичних осіб, окрім штрафу, домінує застосування позбавлення спеціальних прав та ліквідація юридичної особи (Литовська Республіка, Республіка Польща, Республіка Казахстан та інші).

Ключові слова: *компаративістський метод наукового пізнання, екологічний злочин, покарання, еволюція, кримінально-правове законодавство.*

The article carries out comparative studies of the system of criminal law penalties for committing environmental crimes. The author carried out a comparative legal analysis of the environmental crime system of such countries as the Republic of Kazakhstan, the Republic of Poland, the Republic of Lithuania, and determined the punishment system provided for by the legislation of the respective countries if they were committed.

The author concludes that there are no unified approaches to its unification and application practices in foreign countries of Europe and Asia. Attention is focused on the attempt of individual countries (the Republic of Poland, the Republic of Lithuania) to determine the criteria for the correlation of basic and additional punishments, establish criteria for the equivalent application of sanctions related to isolation and without isolation, and also expand the scope of judicial discretion in setting the degree and type of measures of criminal liability depending on the actual and legal circumstances of the criminal case.

It has been determined that fines, community service, restriction of liberty, and deprivation of liberty are most often applied to individuals for committing environmental crimes. It is noted that the introduction of mechanisms to criminalize the commission of environmental legal entities should be attributed to the specifics of the application of measures of criminal law influence.

It was determined that among the sanctions of criminal liability, applicable to legal entities, except for a fine, domination is the application of deprivation of special rights and liquidation of a legal entity (Republic of Lithuania, Republic of Poland, Republic of Kazakhstan, etc.).

Key words: *comparative method of scientific knowledge, ecological crime, punishment, evolution, criminal-law legislation.*

Вступ. У сучасних умовах у зв'язку з погіршенням стану світової екології міжнародна спільнота та окремі держави відбувається зміна відношення до охорони навколишнього природного середовища. Це виявляється передусім у пошуку найбільш ефективних правових інструментів, використання яких сприяло б оптимізації запобігання злочинним проявам у сфері екологічної безпеки.

Відповідальність за кримінальні правопорушення передбачені відповідно до законодавства більшості країн світу, в тому числі країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, країн «пострадянського» простору. Саме кримінальна відповідальність як найбільш суворий вид юридичної відповідальності визначається і найбільш ефективним її проявом [1, с. 101].

Кримінально-правові санкції як засіб впливу на порушника мають суттєве значення у запобігання проявам екологічної злочинності. Однак єдиного підходу до оцінки ступеня суспільної небезпеки досліджуваних діянь у світовій спільноті у сучасних умовах немає. Це обумовлено рядом факторів : правовими традиціями, ступеня важливості того чи іншого природного ресурсу для держави тощо. Однак, у межах однієї правової системи спостерігаються певні тенденції до визначення єдності реалізації державної політики запобігання екологічній злочинності.

З урахуванням приналежності України до романо-германської правової системи, а також визначаючи прагнення набути членства у Європейському Союзі [2] найбільшу правову ефективність, матиме компаративістське дослідження досвід правового регулювання кримінально-правових санкцій за екологічні злочини.

Постановка завдання. Проблемою розвитку кримінально-правового законодавства за вчинення екологічних злочинів в різні часи займалися Н.С. Гавриш, В.В. Носік, М.В. Шульга, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, О.М. Поліщук та інші. Однак проблема залишається не вирішеною в законодавстві України.

Мета полягає у здійсненні дослідження системи кримінальних санкцій за вчинення екологічних злочинів, що дозволить забезпечити системність та пропорційність їх призначення та уніфікації в Україні.

Результати дослідження. Вартим уваги є досвід «пострадянських» країн Балтії, які вже є державами-членами Європейського Союзу, щодо кримінально-правового регулювання застосування заходів відповідальності за вчинення екологічних злочинів.

У Кримінальному кодексі Республіки Литви в окремому розділі 38 «Злочини проти довкілля та здоров'я людини» до групи екологічних злочинів віднесено «Порушення правил захисту навколишнього середовища або використання природних ресурсів, а також технічного обслуговування або використання конструкцій, що містять небезпечні матеріали або потенційно небезпечне обладнання або потенційно небезпечні роботи» (стаття 270), «Незаконний викид озоноруйнівних речовин або їх сумішей» (стаття 271-1), «Незаконне перевезення відходів через державний кордон Литовської Республіки» (стаття 270-2), «Забруднення морського середовища з суден» (стаття 270-3), «Знищення або пошкодження охоронюваних

територій чи об'єктів природної спадщини» (стаття 271), «Незаконне полювання або риболовство або інше незаконне використання ресурсів дикої природи» (стаття 272), «Незаконна вирубка або знищення водно-болотних угідь» (стаття 273), «Незаконний збір, знищення, видалення або інше знищення охоронюваних диких рослин, грибів або їх частин» (стаття 274) [3].

Варто зазначити, що до змісту розділу 38 Кримінального кодексу Литовської Республіки відносяться злочини, які заподіюють шкоду здоров'ю людини через порушення режиму не лише використання природних ресурсів, а і випадку злочинного посягання на порядок обігу хімічних речовин, обігу продуктів харчування, фармацевтичних продуктів, допінгових речовин. Крім того, до складових захисту навколишнього природного середовища відноситься відповідальність за «Порушення будівельних норм» (стаття 271-1) [3].

Кримінально-правове законодавство Литовської Республіки містить таку систему покарань для фізичних осіб, визначених у розділі 7: суспільні роботи, обмеження волі, арешт, позбавлення волі, довічне позбавлення волі. Окрема система покарань передбачена для юридичних осіб, до якої відносяться штраф; обмеження діяльності юридичної особи; ліквідація юридичної особи. Рішення про застосування заходів кримінальної відповідальності до юридичних осіб оголошуються через засоби масової інформації (стаття 43 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [3]. Наголошується, що за вчинений злочин може бути накладено лише одне стягнення (ч. 3 ст. 43 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [3].

До системи стягнень, що найчастіше застосовуються за вчинення злочинів проти охорони навколишнього природного середовища в Литовській Республіці, належать штраф, суспільні роботи, обмеження волі, позбавлення волі.

Під штрафом розуміється відповідно до статті 47 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [3] грошове стягнення, призначене судом у випадках, передбачених спеціальною частиною цього Кодексу. Штраф розраховується з урахуванням мінімального рівня життя (MSL, який станом на 1 січня 2019 року складає 173 євро [4]). Безпосередньо санкцією статті норми спеціальної частини Кримінального кодексу Литовської Республіки не передбачається мінімальна та максимальна межа штрафів.

Такі розміри визначаються залежно від ступеня тяжкості наслідків протиправного діяння та його суспільної небезпеки, що встановлюється окремою нормою загальної частини досліджуваного кодифікованого акту. Так, відповідно до статті 47 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [3] штраф накладається: 1) за проступки – від 15 до 500 MSL; 2) за незначний злочин від 50 до 2 000 MSL; 3) за злочин середньої тяжкості – від 100 до 4 000 MSL; 4) за тяжкі злочини від 150 до 6 000 MSL; 5) за злочини, вчинені з необережності – від 20 до 750 MSL.

Штраф від 200 до 100 000 MSL накладається на юридичну особу (частина 4 статті 47 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [3]).

У випадку відсутності у фізичної особи коштів для сплати штрафу, він може бути замінено на громадські роботи за згодою засудженого. У разі уникнення від сплати штрафу, він може бути замінено обмеженням волі у відповідному співвідношенні, визначеному статтями 48 та 65 Кримінального кодексу Литовської Республіки [3].

Чинним кримінально-правовим законодавством Литовської Республіки визначено, що диспозиції злочинів проти охорони навколишнього природного середовища можуть бути застосовані не лише до фізичних осіб, а і до юридичних. Наприклад, відповідно до частини 5 статті 272 Кримінального кодексу Литовської Республіки визначено, що відповідальність за незаконне полювання або риболовство або інше незаконне використання ресурсів дикої природи, може бути застосовано і до юридичних осіб.

Ступінь тяжкості злочину відповідно до Кримінального кодексу Литовської Республіки визначається залежно від можливого строку застосування обмеження чи позбавлення волі. Зокрема, відповідно до статті 11 Кримінального кодексу Литовської Республіки визначено, що за умови передбачення санкцією статті кримінально-правового законодавства

санкції з строку обмеження волі до шести місяців, то такий злочин належить до категорії злочинів незначної тяжкості. Переважна більшість екологічних злочинів належить до злочинів середньої тяжкості суспільної небезпеки.

Отже, серед особливостей кримінально-правового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища у Литовській Республіці варто віднести можливість застосування заходів кримінальної відповідальності до юридичних осіб; надання права суду обрання розміру штрафної відповідальності на власний розсуд з врахуванням визначеної законодавством класифікації злочинів та кримінальних проступків; віднесення до родового об'єкту розуміння навколишнього середовища не лише сфери використання природних ресурсів, а і антропогенного урбаністичного середовища; виділення у системі протиправних суспільно небезпечних діянь кримінальних проступків; домінування у системи кримінальних покарань за екологічні злочини штрафних санкцій, які у разі неплатоспроможності фізичної особи можуть бути замінено громадськими роботами чи обмеженням волі.

Відповідно до Кримінального кодексу Республіки Казахстан містить 19 складів злочинів у сфері охорони навколишнього природного середовища. Так, відповідно до кримінально-правового законодавства визначено, що заходи кримінально-правового впливу застосовуються за «Порушення екологічних вимог здійснення господарської та іншої діяльності» (стаття 324), «Порушення екологічних вимог при поводженні з екологічно потенційними небезпечними хімічними та радіоактивними речовинами» (стаття 325), «Порушення екологічних вимог при поводженні з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (стаття 326), «Порушення ветеринарних правил або правил, встановлених для боротьби з хворобами чи шкідниками рослин» (стаття 327), «Забруднення, засмічення або виснаження вод» (стаття 328), «Забруднення атмосфери» (стаття 329), «Забруднення морського середовища» (стаття 330), «Порушення законодавства про континентальний шельф Республіки Казахстан та виключної економічної зони Республіки Казахстан» (стаття 331), «Псування земель» (стаття 332), «Порушення правил та охорони надр» (стаття 333), «Самовільне використання надр» (стаття 334), «Незаконне видобування рибних ресурсів, інших водних живих ресурсів або рослин» (стаття 335), «Порушення правил охорони тваринного світу» (стаття 336), «Порушення правил охорони рибних запасів» (стаття 337), «Незаконне полювання» (стаття 338), «Порушення правил об'єктів тваринного світу» (стаття 339), «Незаконне поводження з рідкими і такими, що знаходяться під загрозою зникнення, а також забороненими до використання видами рослин та тварин, їх частинами та деривативами» (стаття 340), «Знищення або пошкодження лісів» (стаття 341), «Порушення особливо охоронюваних природних об'єктів» (стаття 342), «Невжиття заходів з ліквідації наслідків екологічного забруднення» (стаття 343) [5].

Варто підкреслити, що відповідно до чинного законодавства Республіки Казахстан передбачено класифікація суспільно небезпечних діянь на кримінальні злочини та кримінальні проступки. Реалізація заходів кримінально-правового впливу за вчинення кримінальних проступків передбачає застосування одного із таких видів кримінально-правових санкцій: штраф, виправні роботи, направлення на суспільні роботи, арешт (стаття 40 Кримінального кодексу Республіки Казахстан).

За вчинення кримінальних злочинів та кримінальних проступків відповідно до статті 41 Кримінального кодексу Республіки Казахстан визначено можливість застосування таких видів кримінально-правового стягнення : конфіскація майна, позбавлення спеціального, військового чи іншого звання, дипломатичного чи класного чину, кваліфікаційного класу чи державної нагороди; позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю; видворення за межі Казахстану іноземця чи особи без громадянства [5].

Найбільш вживаним за вчинення екологічних злочинів та проступків відповідно до чинного законодавства Республіки Казахстан є застосування штрафних санкцій. Розмір штрафних санкцій у досліджуваній країні визначається у місячних розрахункових показниках. Розмір місячного розрахункового показника переглядається один раз на два роки і визначається відповідним законом про державний бюджет Республіки Казахстан. Зокрема,

розмір місячного розрахункового показника на 2019-2021 рр. відповідно до Закону Республіки Казахстан про республіканський бюджет на відповідний період складає 2 525 тенге [6], що у еквіваленті до долару США складає близько 6 доларів. Наприклад, максимальний розмір штрафної відповідальності за незаконне полювання (ч. 1 ст. 337 Кримінального кодексу Республіки Казахстан) встановлюється до 160 місячних розрахункових показників (тобто приблизно до 1 000 доларів США), повторне вчинене незаконне полювання карається штрафом у розмірі від 160 до 200 місячних розрахункових показників. Тобто від 1 000 до 1 290 доларів США.

Строк позбавлення права обіймати певні посади застосовуються до одного року, двох років, трьох років, п'яти років.

Суспільні роботи застосовуються строком до 180 годин, до 240 годин, до 300 годин.

Унікальним є підхід до обрахування виправних робіт, що полягає у визначенні не у часовому розумінні, а у співвідношенні до місячних розрахункових показниках. Розмір виправних робіт відповідає розміру штрафу, який є альтернативною санкцією до виконання виправних робіт. Фактично виправні роботи є способом виплати суми, еквівалентної сумі штрафу. Арешт застосовуються на строк до 60 діб, до 75 діб, до 90 діб. Обмеження волі застосовуються строком до п'яти років. Позбавлення волі застосовується строком до 7 років. Максимальний строк позбавлення волі застосовується у випадку настання особливо тяжких наслідків вчинення екологічного злочину – смерть людини, загибель тварин [5].

Необхідно звернути увагу на досвід застосування кримінальних санкцій за вчинення екологічних країн окремих країн Західної та Східної Європи, членів Європейського Союзу, зокрема, Республіки Польщі.

У Карному кодексі Республіки Польща від 06 червня 1997 року [7], який містить окремий розділ XXII «Злочини проти довкілля», де встановлено відповідальність за вчинення таких злочинів: «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного та тваринного світу» (артикул 181), «Забруднення атмосферного повітря» (артикул 182), «Порушення правил транспортування, зберігання, утилізації відходів» (артикул 183), «Порушення режиму використання, зберігання, перевезення та інших форм експлуатації об'єктів ядерної енергетики та іонізуючих речовин» (артикул 184), «Невжиття заходів по забезпечення вимог екологічної безпеки експлуатації природних об'єктів, а також порушення екологічної безпеки при здійсненні містобудівельної діяльності» (артикул 186), «Пошкодження або знищення охоронюваної природної території (умисно чи з необережності)» (артикул 187), «Будівництво об'єкта нерухомості з порушення вимог ландшафтного, просторового критеріїв охорони навколишнього природного середовища» (артикул 188).

Виокремлюється склад злочину, передбачений артикулом 185 Карного кодексу Республіки Польщі, де передбачено кваліфікуючі ознаки складів злочину, визначених у артикулах 182 та 183, до яких віднесено значний розмір екологічної шкоди, а також значний розмір шкоди життю та здоров'ю людини, та спричинення смерті людини чи інших тяжких тілесних ушкоджень здоров'я людини [7].

Отже, родовим об'єктом екологічних злочинів за кримінально-правовим законодавством Республіки Польща є охорона навколишнього природного та антропогенного середовища. Варто підкреслити, що серед безпосередніх об'єктів злочинних посягань виокремлюється порушення ландшафтного та просторового критеріїв забезпечення охорони довкілля (артикул 188) [7].

З точки зору встановлення об'єктивної сторони екологічних злочинів вартим виділити її розуміння як порушення визначених стандартів екологічної безпеки. До кваліфікуючих ознак екологічних злочинів відповідно до законодавства Республіки Польщі відноситься створення загрози життю та здоров'ю людини, смерть людини, тяжкі тілесні ушкодження здоров'ю людини, масова загибель тварин, знищення рослин на значній площі.

Кримінальна відповідальність за вчинення екологічних злочинів може бути застосовано до фізичних осіб, що досягли 17-річного віку, віку настання кримінальної відповідальності (параграф 1 артикулу 10 Карного кодексу Республіки Польща) [7]. Розмір кримінально-

правових стягнень за вчинення екологічних злочинів залежить від форми вини суб'єкта злочину – навмисної чи необережної.

Відповідно до офіційної статистичної звітності найбільшої поширеності мають склади злочинів, передбачених артикулами 181, 182, 183 Карного кодексу Республіки Польщі [7; 8; 9].

Система покарань визначена у розділах IV, V Карного кодексу Республіки Польщі ссклада́ється з основних покарань (штраф, обмеження волі, позбавлення волі, 25-річне позбавлення волі, довічне позбавлення волі) (артикул 34) та додаткових покарань (позбавлення громадських прав; заборона на зайняття певної посади або виконання конкретної задачі; заборона проведення заходів, пов'язаних з вихованням, лікуванням, та доглядом за неповнолітніми; заборона перебування у конкретних місцях, спілкування з конкретними людьми, або домашній арешт; заборона участі у масових заходах; заборона відвідувати гральні центри та брати участь у азартних іграх; наказ тимчасово покинути приміщення, займані спільно з жертвою; заборона управління транспортним засобом; грошова компенсація заподіяних збитків; повідомлення судового рішення через засоби масової інформації (артикул 39) [7].

До системи покарань, що можуть бути застосовано за вчинення екологічних злочинів, належать штраф, обмеження волі, позбавлення волі. За окремі злочини може бути застосовано позбавлення волі строком до 12 років (артикул 185 Карного кодексу Республіки Польща) – у випадку вчинення екологічного злочину, внаслідок якого було заподіяно смерть людині.

Розмір штрафу визначається судом залежно від ступеня тяжкості заподіяних наслідків злочину, форми вини злочинця та інших суттєвих фактичних обставин карної справи. Штраф накладається залежно від добових ставок з вказівкою номеру ставки та її розміру, найнижча межа ставок складає 10 ставок, найвища дорівнює 540 ставкам. Накладення штрафу може поєднуватись із застосуванням позбавлення волі (артикул 33 Карного кодексу Республіки Польща) [7].

На визначення розміру добової ставки впливає рівень доходів злочинця, його майновий стан та можливість майбутніх заробітків, у грошовому еквіваленті не може бути меншою за 10 злотих, та більшою, ніж 200 злотих (тобто від 1,2 дол до 68 дол США). Варто зазначити, що у випадку призначення обмеження волі, відповідно до рішення суду може бути призначено виплата державної допомоги злочинцю.

Висновки. Здійснене компаративістське дослідження системи кримінальних покарань за екологічні злочин окремих зарубіжних країн свідчить про відсутність вироблених єдиних підходів до її уніфікації та практики застосування. Необхідно звернути увагу на намагання окремих країн (Республіка Польща, Литовська Республіка) визначити критерії співвідношення основних та додаткових покарань, встановити критерії еквівалентного застосування санкцій, пов'язаних з ізоляцією і без ізоляції, а також розширити межі судового розсуду у встановленні міри та виду заходів кримінально-правової відповідальності залежно від фактичних та юридичних обставин кримінальної справи.

Варто наголосити, що до особливостей застосування заходів кримінально-правового впливу необхідно віднести запровадження механізмів притягнення кримінальної відповідальності за вчинення екологічних юридичних осіб. Так, серед санкцій кримінально-правової відповідальності, що застосується до юридичних осіб, окрім штрафу, є позбавлення спеціальних прав та ліквідація юридичної особи (Литовська Республіка, Республіка Польща, Республіка Казахстан та інші).

Список використаних джерел:

1. Environmental Crime in Europe (F. Comt, L. Kremer). Groningen : Europa Law Publishing, 2004.

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони: Закон України. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 75. Том 1. Ст. 2125.

3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150\

4. Pagrindiniai socialiniai rodikliai. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-statistika/pagrindiniai-socialiniai-rodikliai.

5. Уголовный кодекс Республики Казахстан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252.

6. О республиканском бюджете на 2019-2021 годы: Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2018 года № 197-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uchet.kz/week/mrp-mzp-na-2019-god-v-kazakhstane/.

7. Kodeks karny Rzeczpospolita Polska z dnia 6 czerwca 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf.

8. Przestępstwa przeciwko środowisku (181-188) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://statystyka.policja.pl/portal/st/1105/.

9. Postępowania wszczęte, przestępstwa stwierdzone i wykrywalność w latach 1999-2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://statystyka.policja.pl/portal/st/842/47682/.

ШАРАПОВА С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного
та аграрного права
*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 349.4 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-19

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена питанням щодо формування принципу комплексного використання земель та визначення його місця в системі принципів земельного права. Розглянуті основні наукові погляди стосовно формулювання таких понять, як «принципи права», «принципи земельного права». Проаналізовані основні наукові розробки щодо визначення поняття та змісту принципів земельного права, права природокористування, екологічного права та їх характеристика.

Особлива увага приділяється класифікації принципів земельного права за різними критеріями та їх основні ознаки. Крім цього, досліджуючи питання щодо класифікації принципів земельного права, розглянуті основні наукові пропозиції щодо їх виокремлення за різними критеріями в декілька груп та підгруп, відповідно до якої вони поділяються на міжгалузеві принципи, галузеві, інституційні.

Також у статті розглянуті основні принципи екологічного та природоресурсного права – це принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму, принцип незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим, принцип комплексного природокористування. Розглянуто співвідношення зазначених принципів між собою та принципом комплексного використання земель.